

Az átkozott költő zsidósága

JEGYZETEK SOMLYÓ ZOLTÁNNAK
A MÚLT ÉS JÖVŐ-BEN MEGJELENT
»ZSIDÓ VERSEI«-HEZ

»Magyar akarsz lenni? ... Mondanak tatárnak.«
[SOMLYÓ ZOLTÁN: IGAZSÁGOT!...]

Somlyó Zoltán életében másfél száznál több lapban publikált, megjelent írásainak száma meghaladja a háromezret (ennek azonban nem kis része utánközlés). Ebben a tömegben is kiemelkedő fontosságú, érzelmileg bizonyosan az egyik, ha nem a legfontosabb publikációs fóruma – a *Múlt és Jövő*. (Más zsidó laphoz, ismereteim szerint, nem fűzte ilyen intenzív érzelmi szál; jöllehet, az *Egyenlőség*-ben több száz írása, szinte csak verse jelent meg, másutt, pl. IMIT-évkönyvben, csak elvéve publikált.)

A *Múlt és Jövő*-ben 1912-től (az indulás utáni évtől) megszűnéséig, 1938-ig jelen van Somlyó Zoltán. Az itt megjelent műveinek száma nem éri el a százötvenet. Tulajdonképpen könnyen áttekinthető mennyiség, ám mégis nehezen földolgozható, ugyanis egy meglehetősen sokrétű, bonyolult „területet” kellene elemezni: Somlyó Zoltán zsidóságát.

Scheiber Sándor professzor 1984 augusztusában, az átkozott költőről szóló publikációim megküldésére válaszolva biztatott, hogy írjak Somlyó Zoltán zsidóságáról. Egy cikk vagy akár tanulmány keretein belül ezt ma is megoldhatatlan problémának látom. Egy Somlyó munkásságát elemző monográfia, egy teljes életrajz azonban nem nélkülözheti majd a zsidóságával szembesülő előtanulmányt, monografikus értelmezést.

Az én igazi főladatom is most tulajdonképpen az lenne, hogy Somlyó Zoltán (úgynevezett) zsidó verseiről írjak... De melyek is ezek? A kérdést precízen aligha lehet megválaszolni, egymondatos meghatározását adni pedig lehetetlen. Elegendő csak utalni a *Múlt és Jövő*-ben lezajlott vitára a „hatvanéves magyar-zsidó költészetről”, melyet Komlós-Kredens Aladár tanulmánya váltott ki 1928 decemberében. Patai idézi a vitában Bacher Vilmost a lap első évfolyamából: „Egy műnek a zsidó irodalomhoz való tartozására a legfőbb kritérium feltétlenül a szerzőnek a zsidó közösséghez való tartozása és mint ilyen való fellépése.” Szerintem ide tartozhatnak a zsidó témát és motívumokat tartalmazó alkotások is. A meghatározás problematikus

זולטאן שומי
(1882 – 1937)

Somlyó Zoltán

יהודי. נחשב לטיפוס הבודהיאי של הספרות ההונגרית, וכינהו – כדרך משוררי הדיקארנס הצרפתי – „המשורר המקולל”. נשא האהבה הינו מרכזי בעולם יצירתו, לצד נוסטאלגיה על ימי הילדות. היה מן היוצרים הבולטים של זרם ה”מערב”, ואולם בניגוד לרוב היוצרים בעלי המוצא, היהודי שבקרוב אנשי ה”מערב”, שהיו מתבוללים – ז. שומיו לא ניסה מעולם להעלים או לשטש את יהדותו.

kusságát, esetleg a kérdésfeltevés és válaszadás lehetetlenségét mutatja, hogy ez alapján – nem igazán szerencsésen – szét kellene darabolnunk egy olyan jelentős életművet is, mint Somlyó Zoltánét, illetve az arányérzék pillanatnyi megbicsaklása is könnyen felekezeti költővé tehet egy jelentős alkotót.

Bizonyára szokatlan lesz a Somlyó-verseket már ismerőknek az életmű új szeletét tanulmányozni. Somlyó „zsidó érzésű”, zsidó-vallásos témájú versei – néhány kivételtől eltekintve – eddig valamiféle „szemérmesség” folytán kimaradtak válogatott kötetekből; ennek csak részben lehet oka az oeuvre viszonylagos föltáratlansága, meghatározhatóbbak lehetnek a munkásságához kapcsolódó, többnyire alaptalan, előítéletek.

Somlyó Zoltán zsidósághoz való tartozását tényként kell kezelni az életrajzi adatokon túl is: zsidóságát mindenkor vállalta, ha nem élt is vele mindig békességben. Vallásos a szó hétköznapi értelmében nem volt sosem, a szó igazi (szűk) értelmében vallásos verset sem írt. A zsidó hagyományokhoz, valláshoz, szellemiséghez legerősebben a gyermekkori, családi élményein keresztül kötődött. Vallásos témájú versei főként gyermekkori élményeinek a fölelevenítése. Zsidó témájú versei a zsidó történelemből vett példákkal is a zsidó s egyben a szenvedő emberi sorsról „szólnak”.

A zsidóságtól való időleges eltávolodásának oka is gyermekkori élményeiben keresendő:

Roboz Andor *Az irodalom boudoirjában* (1916) című kötetében az apáról azt állítja, hogy csak „némi régmúlt történeteket hallott arról, hogy versekkel nem lehet pénzt keresni”, „és megrökönyödve láttam, hogy az ő fia is ezt a kevés jövedelmet hajtó iparágat óhajtja úzni”. Tény, hogy az apa, első versének megjelenése után „kitagadta” a fiát.

Az *átkozott költő* című kötete előszavában, 1911-ben Somlyó Zoltán azt állítja: „Felekezet nélküli vagyok.” Majd e kötet *Megbeszélések az Istennel* ciklusának első darabjában, a híres *Hajnali imádság*-ban ezt írja:

Keresztények űztek, csúfoltak zsidók.

Ez „a biztonság aranykora” (S. Zweig), a Monarchia szinte mámoros szabadságállapota, de azért nem az önfeledtségé. A következő évben, 1912-ben már ott találjuk a frissen indult zsidó lapok hasábjain (*Múlt és Jövő, Egyenlőség*).

Az átkozott költő „szerepe” bizonyosan táplálkozik családi konfliktusából, magából a zsidóságából is, és persze sok más összetevőből még. Párhuzamosan van jelen a sorsa elleni lázadás és a családi kötelékeknel is mélyebb gyökerek tudata.

Amikor Somlyó Zoltán zsidóságáról beszélünk, hangsúlyoznunk kell – bár magától értetődő –, hogy ez nem kérdőjelezheti meg magyar költő voltát. Zsidóságát vállalva is mindig magyar költőnek vallotta magát. Peterdi Andor 1925-ben „jeles zsidó költő”-nek nevezi Somlyót a *Múlt és Jövő* közönségéhez szóló segélyfelhívásban, aki „sok szép költeménnyel ajándékozta meg a zsidó érzésű közönséget”. Patai József *Múlt és Jövő*-beli búcsúztatójában pedig „a nagy magyar zsidó poétáról” beszél, „akinek emlékezete fűteni fogja a zsidó önérzetet és költészete kenyér lesz a jövő nemzedékének”. A nem felekezeti lapokban (több mint tucatnyi újságban emlékeztek meg haláláról) zsidóságát nem említik. Kosztolányi írta róla: „Van neki egy bűvös szótára, mely magában foglalja a magyar nyelv ékköveit.” S ő maga így vallott a *Nyitott könyv*-ben:

*A magyar líra fénye ült szemében,
a magyar ritmus kopogott agyán . . .*

Az asszimilálódott magyar zsidóság hagyományába született bele az átkozott költő. Ápolják (még) a zsidó hagyományokat, megülik az ünnepeket, de ezzel együtt, s nem ennek ellenére, magyarnak vallják és tartják magukat, zsidóságukat inkább magánügyként kezelve. (Ez sajnálatosan csak mifelénk számít feloldhatatlan ellentétnek, és szinte csak a zsidóság esetében.)

Prokop prépost című novellisztikus emlékezését így kezdi:

„A nagyapám, apám apja, kis zsidó tanító volt Jánosházán. A szónak igazi zsidó értelmében. Az iskola nem úgynevezett világi, állami népiskola volt, hanem afféle talmudiskola, ahol a szó szoros értelmében zsidóságra tanította azt a tucat zsidó fiúcskát, aki odajárt.

Apám már világi tudományokra oktató tanító

volt, a szomszédos Devecserben. Úri keresztény házakhoz járt napi kosztért és pár forintért tanítani az elemi iskolai tananyagot. A hosszú-hosszú évtizedeken (évszázadokon) át a zsidó hagyományokon élt, és változatlan zsidó életet élő családból ezen a ponton különösképpen valami ősen szép magyarság virágzott ki. Apám olyan magyarsággal beszélt, hogy – az akkori felfogás szerint – nem is számított zsidónak az előkelő keresztény családnál.” (*Múlt és Jövő*, 1930. július–augusztus)

De Somlyó Zoltánt, mint annyi más embertársát, nem hagyták, hogy magyar lehessen. Ez az oly jól ismert és szűnni nem akaró hatás kényszerítette, más választást nem hagyva, zsidóságának – szinte tüntető – vállalására, s aligha paradox módon, más választása itt sem volt: magyar költőként.

A magyar zsidó sors dalosa – minden gettósítási szándék nélkül: nyugodtan jellemezhetjük így az átkozott költőt verseinek egy jelentős csoportja alapján. A *Múlt és Jövő*-ben megjelent írásai reprezentatív keresztmetszetét nyújtják az életművén végigvonuló zsidó tematikának.

Somlyó „zsidó verseit” tanulmányozva jutottam arra a fölismerésre, hogy ezekben, ha Istent megszólítja is, hozzá fordul is, nem istenes versek, inkább a *sorssal* foglalkozik, mely hányatott, mostoha, s öröktől fogva való; Istenhez való viszonya a zsidó tárgyú, vallásos(?) költeményeiben nem olyan bensőséges, mint a keresztény költőké, ellenben sokkal emberközpontúbb, s ezért a tematikai elkülönítés, besorolás nem mindig lehetséges.

A folyóiratban ezért is nem csupán „tematikus” verseket közölt, ami mutathatja a szerkesztőség nyitottságát is. Itt megjelent munkái három fő csoportba sorolhatók: 1. a zsidó ünnepekkel foglalkozók (a legközvetlenebbül vallásos színezetűek), 2. a zsidó sorssal, étellel, történelemmel foglalkozók, 3. általános emberi érzéseket, életfordulókat, állapotot megéneklők (melyek csak annyiban „zsidó versek”, amennyiben írjuk zsidó . . .).

Somlyó Zoltán *Múlt és Jövő*-beli versei legjobb-jainak (ezek számaránya, folyóiratról lévén szó, elég magas) a helye ezentúl a válogatott kötetekben is meglesz; többségük pedig bátran kiadható egy „tematikus” antológiában, mint más költőtársai istenes költeményei.

Végezetül szólni kell Somlyó Zoltán és a *Múlt és Jövő* kapcsolatáról. Kezdetben valószínűleg éppen csak elfogadott lehetett, a túrt kategóriában mint a századeleji irodalmi modernség egyik élharcosa. Eleinte szinte bárhol megjelentethető verseket adott, időnként persze finoman átszöve zsidó tematikával. (Lásd legelső itt megjelent költeményét, a *Bölcső és koporsó*-t!)

Nemcsak életében, munkásságában is komoly fordulatot jelentett 1919. Egyre határozottabban és mélyebben foglalkozik a zsidóság kérdéseivel. A húszas években kezd egyre megbecsültebb szer-

zővé válni, de igazán élete utolsó éveiben fogadták el. Erre a megjelenések számából és főként azok „beszerkesztettségéből” következtethetünk: versei egyre előrébb kerülnek, egyre kiemeltebb helyre. Elgondolkodtató azonban, hogy haláláig mindössze négy írás foglalkozik vele: s ebből csak egy a recenzió (Szász Menyhért 1917-ben írt a *Nyitott könyv*-ről), önálló írásban csak Holder József méltatja költészetét 1929-ben, egy vita kapcsán szót kérve (Komlós Aladárral szemben védi), a másik két cikk pedig segélyfelhívás (1925-ben Peterdi Andoré, 1933-ban Patai Józsefé).

Meg kell említeni egy bujkáló véleményt is, mely azt sugallja, hogy az átkozott költő „zsidó

verseit” pusztán a honorárium és egyéb támogatások reményében írta. Nem zárható ki, hogy néhány munkáját rutinból, „kötelességből” írta, ihletét az adott lap profiljához igazította. Elegendő, úgy gondolom, komolyabb cáfolat nélkül, a *Múlt és Jövő*-ben megjelent versek olvasására buzdítani, melyek terveink szerint előbb-utóbb kötetben is megjelennek másutt közölt zsidó verseivel együtt.

Somlyó Zoltán életművétől zsidósága elválaszthatatlan, de távolról sem elsőrendű meghatározója. A magyar irodalomnak éppen annyira (és mára visszavonhatatlanul) kiszakíthatatlan része, mint a magyar zsidó költészetnek – ahogy ez utóbbi is az elsőnek.

ZSOLDOS SÁNDOR

Somlyó Zoltán versei

TAVASZI SZÉL, CSAK LENGEDezz! . . .

*A sároni szántóvető testvéreknek
szerető emlékezéssel ajánlom.*

*Ott künn, hol zöldel a kalász,
boldogságot még ott találsz.
Szántások barna nyomain
Nem leskelődik rád a kín.*

*Ágak közt pattanó, zsiros
rügyecskék, szélük már piros.
Amott a lankás kis dülön
várják a tavaszt szédülön.*

*Állok életem bús hegyén:
mit várok én? . . . mit várok én? . . .
Díztelenül és jusztalan,
rügyetlen és májustalan . . .*

*A város szült kövek között;
drótjaival megkötözött.
S vért szívó unalmaival,
széttaposott malmaival . . .*

*Tavaszi szél, csak lengedezz!
az élet örök rendje ez!
Májusra várni – s szédülön
lebukni virágos dülön . . .*

[1925. SZEPTEMBER–OKTÓBER]

. . . GHETTO . . .

*Ott jártam egyszer tikkadt nyári estén
a prágai síkátorok között;
ahol a Gólem gyúródott agyagból
s a némaságból életre szökött.
A mély pincékből árnyékok fuvódtak,
dudált a szél a padlásablakon . . .
A sűrű ködben eltévedtem egyszer
s nem leltem meg a kaput, hol lakom . . .*

*A szürke flasztet vertem a botommal,
nyomába mélyen felbúgott a kő.
Utána búsan egy kutyaonítás,
hogy megfagyott csontomban a velő . . .
S kinyílt előttem egy sötét síkátor,
minden kaput egy-egy árnyék elállt . . .
Az arcuk sápadt, mint egy-egy kísértet –
Szemükre írva hordták a halált . . .*

*Egy pinceablak rácsáig jutottam.
De csönd: egy arc a rács mögül kibú . . .
Egy arc: se orra, se füle, se szája –
csak gond a homlokán, iszonyú bú . . .
Magamat láttam a torz ábrázatban
s nyelvem alól egy sikoltás szökött:
megéreztem a régi, régi ghetót
a prágai síkátorok között . . .*

[1928. JÚLIUS–AUGUSZTUS]